

Դ Է Պ Ի Ա Ն Ի

Ճանապարհն այսուհետև աւելի տանելի է, թէև գրաւիչ ոչինչ չունի. լերկ, անհամրոյր բլուրներ են չորս կողմերս և Ախուրեանն է մեր մշտական ուղեկիցը, որ հոսում է միշտ անդունդների միջից, միշտ գալարուն ու անձայն: Դաւադրական մի բան կայ նրա ժայռոտ ափերի խորութեան, նրա յարատե լռութեան մէջ:

Ես երեակայում եմ ձմերային մի գիշեր, մի բուք-բորան գիշեր, երբ փոթորիկը ձիւնը լցնում է բոլոր խոր ու ձորերը, ծածկում է բոլոր նշաններն ու շաւիղները, Ախուրեանի անդունդը հեռուից դառնում է մի դաւաճան հարթութիւն, ուր անշուշտ դետր զարան մտած գազանի պէս սպասում է մոլորուած ճամբորդին:

Այս մոռացուած ու կիսավայրենի երկրում, ուր տէրը միայն բնութիւնն է, և մարդը ոչինչ չի անում կեանքի տանելի պայմաններ ստեղծելու համար, ուր ճանապարհները քամիներն ու հեղեղներն են շինում և ոչ մարդկային ձեռքը, անդնդախոր Ախուրեանը մի ուղեկից է, որից միշտ կարելի է վախենալ:

Փոքրիկ պտոյտ հնք գործում, դէպի ձորն ենք իջնում, և Ղօշավանքը մեր առաջն է իր շէն և աւեր եկեղեցիներով: Դիմում ենք դէպի այն հին տաճարը, որ այժմ գիւղի աղօթատունն է: Միաբանական մի անցած կեանք այստեղ դեռ թողել է իր հետքերը: Բակի շուրջը տակաւին շարուած ֆնում են վարդապետական խցերի մի ամբողջ շարք, որոնք բոլորն էլ դատարկ են:

Բուն եկեղեցին մտնելու համար պէտք է անցնել մի կիսախաւար նախագաւթից, որ շինուած է արաբական ոճով՝ մանաւանդ նրա կեդրոնի վրայ կախուած բազմանկիւնի կոնաձև գմբէթը ներսից ողկուղաձև քանդակներով զարդար-

*) Տես ՎՄուրճ. 1.

ուած: Այստեղ սիւններ կան, հաստաբետ ու բարձր, որոնց նմանները ես տեսել եմ միայն Հոռմի ֆորումում: Եւ այդ սիւնները միակտուր քարից են. գեղեցիկ չեն նրանք, այլ ուժեղ և գոռոզ: Կոլոսներ են սրանք և կարծես յաւիտենականութեան համար կերտուած, բայց ժամանակը աւելի հզօր է հանդիսացել և ձախակողմեան սիւնը արդէն ճաքել է վերից վար: Բարեխառաքար ճարուել է մի խնամո՞տ ձեռք որ երկաթեայ հաստ գօտիով նրա մէջքը պրկել է և այս հետաքրքիր շէնքը վերջնական աւերածից ազատել:

Դրանից բացի՝ Ղօշավանքի եկեղեցու բակում միաբանական խցերի յետևում ծակծկոտած ու թափթփուած կոռւրների տակ կայ մի հրաշալիք, արարական ու հայկական արուեստի մի գրաւիչ ծնունդ:

Ներս ենք մտնում: Տամուկ մթնոլորտը լցուած է փթած դարմանի և խոտի անախորժ հոտով: Երեք քառակուսի դահլիճներ յաջորդում են իրար. նրանցից առաջինը վերածուած է յարդանոցի. խոտի մի անագին դէզ բռնում է նրա մեծ մասը. տեսնելու քիչ բան կայ, շտապով անցնում ենք նայելու միւս երկու դահլիճները. ամենից մեծը և ուշագրաւը վերջինն է: Չորս կեդրոնական և տասներկու միջնապատեայ սիւնների վրայ կախուած են տասն կամարներ՝ կազմելով երեք կարգ սիւնազարդ սրահներ: Առաստաղը հէնց կեդրոնում կոնաձև գոգանում է, աստիճանաբար նեղանալով դէպի վեր: Այստեղ էլ տեղաձև քանդակներ վարպետօրէն ու ճաշակով իրար խճողուած, մի սիրուն փունջ են կազմում վերևում: Ոճը արարական է հայկականին խառն: Կամարները կեդրոնում նեղանում են էլիպսի ձևով: Միւսերը բարակ են ութանկիւնի նուրբ գծերով, միայն կեդրոնականներն են կոլոր: Չնայելով որ շէնքը բարձր չէ, կամարների և յատակի մէջ տարածութիւնը փոքր է, այնուամենայնիւ ամբողջի տպաւորութիւնը չափազանց թեթև է ու տեսքը խիստ գրաւիչ: Ջարմանալի է, թէ այս ծայրայեղ անտէլլութեան ու լքման մէջ ինչպէս դեռ կանգուն է մնացել այս հրաշակերտը: Կտուրի մի չնչին մասն է միայն թափուել, մնացածն ամբողջ է, չնայելով որ ոչնչով պաշտպանուած չէ, անձրևների և ձեան առաջ: Ո՛չ մի խնամք, ոչ մի ուշադրութիւն. միայն երեւմն այցելուներն են գալիս, նայում, փոշոտ, խոնաւ պատերի ու սիւնների վրայ անունները գրում ու անցնում, թողնելով որ ժամանակը կատարեալ դարձնի աւերածի գործը:

Չայրոյթի, ցաւի և մանաւանդ ամօթի մի բուռն զգացմունք համակում է մարդուն և ստիպում շուտով դուրս փախ

չել չտեսնելու համար առաջին սրահում կուտուած խոտի ահագին դէզը, որ տգիտութիւնը, յանցագործ ու բռնի յիմարութիւնը տնկել են այստեղ՝ որպէս ամօթալի խորհրդանշան մեր հայրենի յիշատակարանի արտասուելի կացութեան: Դժուար էր աւելի ծանր կերպով վիրաւորել մեր նուիրական անցեալը, աւելի բիրտ կերպով անարգել հայրենի արուեստը, ցեղական հանճարը: Վերից կախուած են դեռ ստալակտիտի ձևով հոյակապ քանդակները և նրանցից վար այս գարշահոտ դէզն է: Այս հրէշաւոր հակասութիւնը, այս այլանդակ աններդաշնակութիւնը հոգի է ցաւեցնում:

Ի՞նչ է այս սակայն, պալատ, կաթողիկոսարան, արքայական ապարանք... Ո՞վ գիտէ: Մեր երէկն ու այսօրը մինչև այժմ անկարելի եղաւ կապել իրար, յամենայն դէպս անկասկած է, որ այս սիրուն կամարների տակ, այս գեղեցիկ քանդակներից ներքև, մի օր, գլուխներ են խորհել, որոնց առաջ պալատները լարդանոցի վերածողի սերունդը մի ոչնչութիւն է: Այստեղ գուցէ մի ամբողջ երկրի բարձրագոյն միտքն է գործել, նրա հասարակական, քաղաքական և հոգևոր կեանքի առանցքն է դարձել: Սրբատաշ քարերն ու կամարները համր են, կեանքը մեռել է վաղուց և այն օրուանից գեղարուեստը ամեն օր պղծւում, անարգւում է և մեռնում՝ մաս-մաս: Եւ այս ցուրտ, գերեզմանային ամայութեան մէջ բազմել է այս խոտի դէզը, նոյնքան թանձր, ու նոյնքան բորբոսնած, որքան նրա շուրջն ապրող մարդու միտքը:

Վհատեցուցիչ է մտածել, որ մի հատիկ այդպիսի շէնքը բաւական է մի ամբողջ էպոխայի արուեստը փրկելու համար և մենք այդպէս արհամարհում ենք նրան: Գանձեր ունենք՝ և աղքատ ենք, գեղարուեստ ունենք՝ և բիրտ ենք ճաշակով: Այս վաւերում, ասում են վարդապետ կայ. մենք չտեսանք նրան. ի՞նչ է անում այդ սևագլուխը. նրա գիտութեամբ է պալատը յարդանոցի վերածուել անշուշտ: Ել ինչո՞ւ համար է նա այստեղ. աւերակների վրայ առանց նրան էլ բուերը կարող են Վժժ վժժ անել: Մայր Աթոռը՝ հայրենի յիշատակարանները իր պաշտօնեաների խնամքին յանձնելիս, նրանց վրայ կրկնակի պարտք պիտի դնի, հսկել, որ եղածը անաղարտ ու մաքուր մնայ և հնար եղածին չափ նորոգել աւերուածը: Եթէ ազգային կրեստները անկարող են ըմբռնել թէ ի՞նչ է նշանակում մի ժողովուրդի բարոյական մեծութեան համար սեփական գեղարուեստը, և չեն հոգում որ հայրենի յիշատակարանները կանգուն մնան, իւրաքանչիւր վանահայր վարդապետ այցելութիւնների համար իրաւունք ունի փոքրիկ հարկ սահմանել հոգևոր

կեղերոնական իշխանութեան թոյլտուութեամբ և վերահսկողութեամբ: Այդ գումարը պէտք է գործադրուի յիշատակարանների պահպանութեան, հնարաւոր վերանորոգութեան վրայ: Սա մի սովորութիւն է, որ հորձադրում է համարեա բոլոր քաղաքակիրթ երկրներում: Իտալիայում իւրաքանչիւր միւզէ կամ հետաքրքիր աւերակ այցելելիս առնուազն վերցնում են 1—2 ֆրանկ. Հռոմում ֆորումի փորուածքները տեսնելու, Նեապոլում Պոմպէի աւերակներն այցելելու համար երկուսական ֆրանկ է պահանջւում: Մինչև իսկ Վեզուվի հրաբուխը տեսնելու համար չորս ֆրանկ հարկ է սահմանուած:

Յիշում եմ Շիլեօնի դղեակը Շվէյցարիայում, Լեման լճի ափին: Իւրաքանչիւր ճանապարհորդ Շվէյցարիայով անցնելիս պարտք է համարում այցելել Բոնիվարի բանտը, վճարելով մուտքի համար մի ֆրանկ, բացի այլ ծախսերը որ նա ստիպուած է անել գնելով դղեակի մինիատուրան ներկայացնող փոքրիկ զարդեր, նկարներ, կարտեր ևայն: Մի ամբողջ յանձնաժողով կայ, որ հսկում է այդ դղեակի բարեզարդութեան վրայ և մի ճարտարապետ անընդհատ կատարում է հարկ եղած նորոգութիւնները: Ամբողջ Շվէյցարիան է հպարտ իր Շիլեօնով. զարմանում են, երբ ճանապարհորդը ուշանում է այցելել այդ դղեակը. և սակայն ի՞նչ է այն՝ համեմատելով մեր Դոշափանքի այս սքանչելի ապարանքի հետ, որ պահապան վարդապետը անհրաժեշտ է գտել յարդանոցի վերածել:

Ինչո՞ւ չյիշել այստեղ և մեր պատմական, մեր հին ազգային ցաւը. «օտարի ճրագ» ասացուածքը հայը հէնց իր համար է ստեղծել. մենք սովոր ենք արհամարհել մեր սեփականը, մեր ունեցածը: Մեր փառքն ու մեծութիւնը, մեր գեղարուեստն ու գիտութիւնը, մեր գրականութիւնն ու մեր պօէզիան մենք միշտ արհամարհել ենք և գերադասել օտարին. «օտարի ճրագներ ենք». առատաձեռն, մեծահոգի՝ օտարի համար, օտարի տներում, գձուձ ենք քարասիրտ ու բիրտ, երբ պէտք է հայրենի երկրի բարօրութեան և յառաջադիմութեան համար զոհեր յանձն առնել: Ես հաւատացած եմ, որ Շիլեօնի ողորմելի, անհետաքրքիր դղեակը տեսնելու համար տամնեակ ֆրանկներ ծախսող հայը կուզէկները կը խնայի մի հայրենի աւերակ այցելելու կամ նրա վերանորոգութեանն օժանդակելու համար:

Օտարի ճրագներ ենք...

Դիւղից վար, ձորակի մէջ, Ախուրեանի ափին դարձեալ եկեղեցիներ. այնտեղ է նաև Աշոտ Ողորմածի դամբարանը: Վար ենք իջնում մի կեղտոտ արահետով. ամայի ձոր է. ոչ մի ծառ անգամ. ջրի ափերը լերկ են: Վեր-վար մեծ

ու փոքր քարեր են միայն: Ձորի լանջի վրայ կանգնած է մի մոլորուած՝ դժգոհ գոմէշ և իր լայն կոկորդի բոլոր ուժով տնջում է ու մռնչում: Նրա անախորժ ձայնը տարածւում է ձորի և աւերակների վրայ գոռ արձագանքներով և էլ աւելի անհաճոյ դարձնում ընդհանուր պատկերը: Եկեղեցիները, որոնք ցցուած են մի մերկ թմրի վրայ, հեռուից միայն շէն են թւում. մօտիկից նրանց աւերածը անդարձ է, կտուրները թափուած, պատերը կիսով չափ խորտակուած: Նրանց շրջապատը անասունների կայան է և տարիներ ի աղբ է դեղուած: Ահա այստեղ է և Աշոտ Ողորմածի յաւիտենական հանգստարանը, մի անշուք, աւերակ դամբարան: Ո՛չ մի զարդ, ո՛չ մի քանդակ, բացի մի քանի անշնորք հայ տառերից, որոնք կազմում են մեծ թագաւորի անունը: Արքայական ոչինչ չի մնացել այս դամբարանի վրայ: Ողորմած թագաւորի նուիրական շիրիմը նոյնպէս ամենաանողորմ անարգանքի է ենթարկուած:

Հեռանում ենք, վերստին բարձրանում ձորն ի վեր գիւղում մի պոռոյտ կատարելու համար: Հայ գիւղը Շիրակում... Դա մի կատարեալ անախորժնիղմ է, մի կսկծեցուցիչ երևոյթ: Ես շատ եմ տեսել հայ գիւղեր, բայց Շիրակի՛ն... Նա կարծես քարացել է դարերից ի վեր ճշող խաւարի ծանրութեան տակ: Տները թէև էլ գեանափոր չեն, ինչպէս Քսենոֆոնի տեսածները, բայց շատ էլ չեն տալիքներում նրանցից: Բոլորն էլ ճխլուած տեսք ունին և շատ քիչ են բարձրանում գետնի երեսից: Եւ այս աղբը... Ո՞վ է այսքան աղբ հաւաքել այս գիւղում. թւում է թէ առանձին աշխատանք է գործ դրուել փողոցները, տների շուրջը, պատերը, ցածրիկ կտուրները որքան կարելի է աւելի աղտեղելու համար: Անձրեւը այդ աղբից կը պատրաստի մի զգուեղի, բազմագոյն և գարշահոտ շաղախ. իսկ այժմ չորային է և անասունների արտաթորութիւնները, փրթած յարդի մնացորդը, փոշի, մոխիր, խիճ խառնուած իրար, թանձր շերտով ծածկել են ամեն ինչ: Քայլում ես և կօշիկներով ակօս ես բաց անում քո յետևից:

Տները մեծ մասամբ բակեր չունին. նրանց դռները բացւում են հէնց այս աղբի, այս գարշանքի ծովի վրայ. թեթեւ քամին բաւական է, որ փողոցներից այս ապականութիւնը ներս մտնի, ծածկի տան յատակը, թափուի ամանների մէջ, անկողիների և զգեստների վրայ, կերակրի և ջրի հետ խառնուի: Դարեր շարունակ այսպէս է և այս ժողովուրդը վերջիվերջոյ աղբի ու կեղտի հասկացողութիւնը կորցրել է: Փողոցները սրբելու մասին խօսք չի կարող լինել, տղամարդիկ կա-

նայք, երեխաներ սիրով կը նստեն աղբակոյտների վրայ, կը շնչեն գարշահոտ գոլորշիները, կը ծծեն միջատներով լի փոշին և երբէք չեն զգայ, որ դա կատարեալ անասնական կեանք է։

Գիւղը գեղեցիկ դիրք ունի. նա զետեղուած է ձորակի գլխին, որից ներքև հոսում է Ախուրեանը. գեղասիրութեան ամենատարրական պահանջի կատարեալ բացակայութեան շնորհիւ գիւղացիք չեն օգտուել նաև այդ բնական դիրքից, մի փոքրիկ տեսարան, մի փոքր լաւ օդ ունենալու։ Անգամ ձորակի գլխին ապրող գիւղացին իր խրճիթը շինել է աղտոտ փողոցի վրայ, իսկ ձորին նայող գետինը յատկացրել է անասունների գոմին ու աղբին։ Ե՛ւ մաքրութիւն, և՛ առողջապահութիւն, և՛ ճաշակ ամեն ինչ այստեղ զոհ է բերած անասուններին. գիւղերի տէրերը նրանք են, այս մոնչացող գոմէշները, այս եզներն ու կովերը. փողոցները նրանց համար են, տները նրանց համար։ Այդ չորքոտանիները, որոնք տէրեր են գիւղացու ճակատագրին, իշխում են գիւղերում և մարդն ստիպուած է սողալ նրանց յետևից աղբի և դարշահոտութեան մէջ մի կերպ ապրելու համար։

Մի անից ծուխ է դուրս գալիս, և դրան առաջ կանաչք են երևում։ Խնդրում ենք մի վայրկենով ներս ընդունել մեզ։ Հայը հիւրասէր է ինչ պայմաններում և լինի նա։ Տանտիկինը մի կեղտոտ ու գզգուած պառու, ներս է հրաւիրում մեզ։ Ինչպէս երկու հազար տարի առաջ, նոյնպէս և այժմ, մարդիկ և անասունները մի հատիկ դուռ ունեն. մուտքից դէպի աջ, տան միջից բացուած է գոմի դուռը. մի ահագին գոմ և մի լաւ սաքու։ «Այստեղ ենք պառկում» ասում է պառաւը ցոյց տալով սաքուն։ «Ձմեռը շատ լաւ է այստեղ» աւելացնում է, նկատելով մեր զարմանքը։

Իսկական տունը գիւղացու համար թոնրատունը չէ, որ ծառայում է կերակուրներ եփելու, հաց թխելու համար, այլ սաքուն, բնակարանի այդ ամենայարգի մասը, ընդունարանը, հանգստութեան հաճելի անկիւնը։ Եւ սաքուն նոյնն է, ինչպէս սրանից երկու հազար տարի առաջ. փոփոխութիւնը որ տեղի է ունեցել այդքան դարերի ընթացքում, դա սաքուի լուսաւորութեան մէջ է. մի ժամանակ վառում էին ձիթէ ճրագ, իսկ այժմ փոքրիկ, մրոտ լամպ, որ ծխում է անվերջ։ Եւ սակայն, գոմն անասուններին է. այնտեղ միայն մի շնչին անկիւն ունի գրաւած մարդը իր և իր հիւրերի համար։ Անասունների շնորհիւ, կամ ինչպէս գիւղացիք են ասում նրանց «սատաղայով» են ապրում գիւղերում։ Ահա թէ ինչու են տէր անասունները։ Մինչև իսկ ցրտերի դէմ մարդը առանց անասունի չի կարող

պաշտպանուել, երկար ու ցուրտ ձմեռները նա կծկւում է նրա շնչի տակ, նրա կողքին և գոմի գարշահոտութիւնը վերջ ի վերջոյ դադարել է նրա համար անհաճոյ լինելուց: Չորս հինգ ամիս անասունների մթնոլորտում, նրանց արտաթորութիւններ ի վրայ ապրողը չի կարող տեսնել և մանաւանդ զգալ փոշոցների կեղտոտութիւնները:

Նախասննեակի տեղ ծառայող մի տալան կայ, որ բաժանում է իրարից գոմն ու թոնրատունը. թէ մէկը և թէ միւսը մտնելու համար՝ այստեղից պէտք է անցնել: Անասունները և մարդիկ հաւասար իրաւունք ունեն այստեղ:

Ունեոր տուն է: Պառաւ տանտիկինը հպարտութեամբ ցոյց է տալիս մեզ ալրի տախտակէ ամբարը (փետուկ), առաստաղից կախուած խնոցին, երեք օրօրոց և... հեշտաեւր: «Տղերքը իրիկունները չայ կը խմեն, հրը աշխատանքից տուն դառնան» ասում է նա ինքնաբաւական կերպով: Փորձում եմ առաջ անցնել դէպի թոնրատունը, որի դուռը բաց է. բայց այդ անկարելի է դառնում. ներսը մի կատարեալ դժոխք է: Թոնիրը վառւում է, թանձր ծուխը լցրել է խրճիթը և դժուարութեամբ դուրս է նետւում փոքրիկ հերդիկից: Ծխի շերտի տակ, դետնի երեսին, թոնրին մօտ հազիւ հազ երևում են մի բանի կանայք ու երեխաներ. վերջինները պառաւի թոռներն են, որոնք շրջապատել են թոնիրը և ծխի մէջ խեղդուելով, աչքերից արցունք քամելով նայում են մի ինչ որ կճուճի: Երեխաներից մէկը սաստիկ լալիս է, մի բան է պահանջում մօրից. վերջինս դայրանում է, ճշում, անիծում. փոքրիկը չի լսում. մայրը վրայ է պրծնում և նրա թիկունքին մէկ երկու հարուածներ իջնում բռունցքով. լացողի ձայնը բարձրանում է աւելի զիւկատաղած մայրը այս անգամ խլում է աւելը հակառակ կողմից բռնած՝ սպառնալի կերպով նետւում է դէպի մանուկը՝ «մկայ կը թմնցընեմ քեզի» ճշում է նա. երեխան լաւ է հասկանում երևի «թմնցընելու» խորհուրդը և որովհետեւ բնաւ ցանկութիւն չունի «թմնուելու», դուրս է փախչում: Մեր առջևից անցնում է նա շեշտակի, գզգուած ու սև, որպէս մի ճշացող աղբակոյտ. նրան հետևում է կատաղած մայրը, որ որոշել է անպատճառ «թմնցընել»: Նրան բռնում է փողոցում և մանուկը աղիողորմ ճչում է աւելի կոթի հարուածների տակ: Ներսում շարունակւում է վառուել թոնիրը. ծուխը բարձրանում է, հա բարձրանում՝ լցնելով խրճիթը, և կրակի շուրջը դառնում են մի քանի դէմքեր՝ աչքերը տրորելով, արցունքը սրբելով: Խնչ է կատարւում. դժուար է հասկանալ, բայց անշուշտ մի բան կատարւում է: Գիւղն այսպէս է ապրում...

Մուխ, մուր, անասուն, աղբ, արցունք, ծեծ, ճիչ, անա-
այդ կեանքը: Սև, այլանդակ կեանք, մի մուկ գոյութիւն, որ
սողում է այս խաւարի մէջ, անգիտակից ու թշուառ, չարքաշ
ու կարօտ. սողում է կեղտի ու մուրի մէջ և ապա անցնում է:
Ասես բնաւ եկած չլինէր:

— Էս երեխան հիւանդ է, ի՞նչ անենք, տաքոց-դողոց ունի:
Նայում եմ, խօսողը պառաւ տանտիկինն է, նա ցոյց է տա-
լիս մի փոքրիկ հիւանդ երեխայ, որ վառւում է ջերմի մէջ և որ
չգիտեմ որտեղից յայտնուեց: Ամեն մի լաւ հագնուած մարդ՝
գիւղում որոշ չափով բոխի է, և պառաւը հարկաւոր է համա-
րում դիմել մեր օգնութեանը իր թոռնիկի բժշկութեան համար:
— Քինա քինա տուէք, պատասխանում եմ.

— Քինաքինան ի՞նչ է, որտեղից բերենք:
Վհատեցուցիչ ու անյոյս խեղճութիւն. ի՞նչ պատաս-
խանեմ. նայում եմ ողորմելի պառաւին լուծեամբ, էլ ինչ
ասելս չգիտեմ. անտէր ու խաւար գիւղը ապրում է հէնց
այնպէս, երկնքի հովանու տակ, ամեն մի հիւանդութիւն այս-
տեղ մի ճակատագիր է, ամեն մի փոքրիկ աղէտ՝ անյոյս թը-
շուառութիւն: Խաւարի ժայռն է առաջը, անխորտակելի ու ա-
հագին: Բայց պառաւն սպասում է. նա իր մարած աչքերը չի
հեռացնում իմ շրթունքներից. ախր թոռն է հիւանդ, այս սի-
րուն թոռնիկը. քաղցի մարդիկ ենք, մի բան կիմանանք, նա
ճար է ուզում:

— Նանի, քինաքինան քաղցից կը բերեն, քաղցից:

— Հո՛ւ, քաղաքը հեռու ա, լինում է պատասխանը:

Հեռու է, ամեն ինչ հեռու այս դժբախտ գիւղի համար.
և՛ դեղ, և՛ բժիշկ, և լոյս, և՛ բախտ. մօտը միայն ցաւն է ու
գերեզմանը. այս երկունս էլ տանում են անտրտունջ:

Կառք ենք նստում, պատրաստւում ենք հեռանալ և անա-
վազէվազ հասնում է մեր յետեից նոյն պառաւը. նա էլի ասե-
լիք ունի. այժմ խնդրում է ասել, թէ ի՞նչպէս բժշկել «խորո-
ղակը» (կօլիլիւշը). այս անգամ էլ պատասխան չունենք. կառքը
սլանում է և պառաւը շարունակում է նայել մեր յետեից ան-
յոյս ու խեղճ: Քաղաքի մարդիկ էին, «պիտուն» մարդիկ, եկան
տեսան և ոչինչ չապացին նրան, դարդին ճար չարին: Ահա նա
հնազանդ տուն կը դառնայ, ուր ծուխը բարձրանում է պալան
պալան, փոքրիկ երեխան տենդում է, մի ուրիշը լաց է լինում
և ցաւի մէջ մոլորած, համբերութիւնը հատած մայրը աւելով
«թմմընում» է միւսին:

Ինչո՞ւ է այս ժողովուրդն այսպէս անճարակ, այսպէս մո-
լացուած, մտածում եմ ես, երբ անցնում ենք գարշահոտ ան-

տանելի փողոցներով: Ե՞րբ մեռաւ գեղեցկի, բարձր հոգեւոր և մտաւոր պահանջների ազնուասցնող զգացմունքը այս վայրերում, ուր անշէն պալատներն ու եկեղեցիները կողոպտուած ու պղծուած՝ դեռ խօսում են վսեմ արուեստից, վկայում են մի բարձր քաղաքակրթութիւն: Ինչպէս է պատահում, որ այս գոտող յիշատակարաններում, այս սինազարդ դահլիճներում, այս աւերակ կամարների տակ ապրող մեծ ոգին ոչ մի բարձր ներշնչումով չի յուզում այս խաւար և խեղճ սրտերը, չի աղմկում սրանց հոգին երազական իդէներով: Ի՞նչու այս հրէշաւոր ան-ներդաշնակութիւնը մեռելների գեղեցկութեան և կենդանի մարդկանց այս մահացու դալկութեան մէջ: Հոգեւոր կենսւնք իր բոլոր վսեմ, բարձր արտայայտութիւններով ինչ՞ով է սպանուած այստեղ: Հազար ու մի խեղդող հարցեր, որոնց պատասխանը ծածկուած է հին դարերի մշուշի մէջ և որոնք գիւական պարով անցնում են մարդու աչքի առաջից: Մտածիր ի՞նչ ուզում ես, խորհիր, որչափ կամենաս, բայց իրականութիւնը՝ անյոյս ու խեղճ, այստեղ է առաջդ ցցուած:

Ահա գիւղացին փորում է տնքալով. նա ցորենի հոր է պատրաստում. Շիրակի հինմուրց ամբարները: Ահա մի ուրիշը դաշտից սայլով ցորեն է կրում: Եւ յետոյ այս կալերը... մանուկները ընում են կամը, կանայք ցորեն են մաղում, տղամարդը էրան է անում, թեղն է քամու տալիս՝ ցորենն ու յարդը իրարից բաժնելով: Աշուն է, կալ ու կուտի ժամանակ. գիւղն աշխատում է հեիհե. երկար ձմեռուայ համար հաց է պատրաստում:

Աղիեցուցիչ է ցամաք հացի այն քանակութիւնը, որ մի գիւղացի կարող է ուտել: Ատամները գործում են անվերջ, ծընօտը յոգնում է բարձր ու ցածր անելուց, բայց անիծած ստամոքսը չի լցւում. նա անծայր է, նա անդունդ է: Մի հատ լաւաշը անուշահոտ ու կակուղ, փաթաթւում է հին մագաղաթի ձեւով, գիւղացին բռնում է ձեռքին այն, ինչպէս մահակ և անմիջապէս ոչնչացնում: Եւ քանի այդպիսին նա կարող է կուլ տալ, երբ «թացան» չկայ, «տաքկեր» չկայ, մի փոքր մսաջուր չկայ, «փրթոց» պատրաստելու համար: Եւ երբ մի ժողովուրդ դարեր շարունակ, շնորհիւ երկրի բնութեան միայն ցամաք հաց է ծամում, դարմանալի չէ, որ նրա ստամոքսը դաւնում է «Շարայի որկորը»: Բարեբերութեամբ հռչակուած Շիրակի դաշտը հացից դուրս ոչինչ չի տալիս, գոնէ այն էլ առատ լինէր, բայց հողը յոգնել է դարերի մշակութիւնից, հողը պառակել է, մինչդեռ բնակիչների ստամոքսը շարունակում է մնալ «Շարայի որկոր»: Շիրակեցին գիտէ այդ. նա գիտէ, որ իր փորի և իր

ամբարների մէջ ներդաշնակութիւնը վաղուց խախտուել է, ուստի նա անհանգիստ է, դողում է իր հացի համար, ցամաք հացի. փոյթ չէ, որ տունը համարեա գետնափոր է, աղբի մէջ կորած, որ փողոցները անտանելի են, ճանապարհներն անանցանելի. փոյթ չէ, որ նա զրկուած է քաղաքակիրթ կեանքի ամենատարրական յարմարութիւններից, միայն թէ հաց լինի, հաց: Փորի ահաւոր հոգսը բռնել է նրա ամբողջ էութիւնը. բոլոր միւս, աւելի բարձր, աւելի ազնիւ պահանջները ջնջուել են այս մի հատիկ հրամայող պահանջի առաջ: Զուլում է այն տարին, երբ սակաւ է հացը, երբ հորեւորը լիքը չեն, երբ ավրի ամբարը կիսատ է, թոնիրն ամեն օր չի վառուում, թափայ հացի հոտը տունը չի լցնում: Հաց, հաց... այս խեղճ ժողովուրդն ապրում է միայն հացով, զարմանալի է միթէ, որ հոգևոր աւելի բարձր պահանջները խեղդւում կամ բնաւ չեն զարթնում ստամոքսի հրամայող հոգսի առաջ:

Ա. Ահարոնեան

(Գլ շարունակութի)

* *

Երեկոյեան ծաղկոտ սարից
Հովին հօտը տուն կը բերէ.
Յոգնած հօտը միթին սարից
Քնքռւշ եարիս քուն կը բերէ:

Էսօր եարս շատ է խաղցել
Արեգակի շողերի հետ.
Արևի պէս շատ է խաղցել
Շող-մատներով իմ սրտի հետ:

Շող-մատներով, վարդ-մատներով
Իմ սրտի հետ շատ է խաղցել.
Հիմա յոգնել, եղնիկի պէս,
Գրկիս միջին քուն է մտել:

Յոգնած հօտը սար ու քարից
Սիրուն եարիս քուն կը բերէ.
Աղբիւրների, ծաղիկների
Երազներով քուն կը բերէ:

Ա. Դսահակեան